

Szibériai nyelvrokaink tárgyi világa

Ja. A. Jakovlev, otv. red.: Lar-Jah: Narod s zalivnyh lugov. Etnograficseskaja kollekcija vahovszkih hanty v Tomszkom oblasztnom krajevedcseszkom muzeje. [Lar-jah: az árterek népe. A Tomszki Helytörténeti Múzeum Vah folyó menti hanti néprajzi kollekcója.] Tomszk: Gala Pressz. 2003. 80 p.

Oroszországban az obi-ugorokra vonatkozó dokumentumok, tárgye gyűjtések jelentős része a Hanti–Manysi Autonóm Terület és Északnyugat-Szibéria múzeumaiban található. Mint ismeretes, csaknem háromszáz évig kizárólag kívülről érkezett kutatók foglalkoztak az obi-ugorok vizsgálatával, és gyűjtötték tárgyi emlékeiket e tájon. A helyi múzeumok, csakúgy mint a helybeli kutatók megjelenése, Északnyugat-Szibériában nem is olyan régi keletű, az esetek többségében a 19. század végére és a 20. század elejére tehető. A helyzet a 20. század első harmadának ismert történelmi eseményei következtében megváltozott, és egy ellenkező irányú folyamat indult el. Több mint fél évszázadig csak oroszországi kutatók és gyűjtők járhattak Szibéria földjén, külföldi gyűjtők, kutatók számára a terület megközelíthetetlen, zárt övezet volt. Az oroszországi kutatók alig száz éve tartó munkásságuk ellenére is nagy mennyiségű és kiváló néprajzi, régészeti anyagot gyűjtöttek a hajdani, ma már sok esetben nem létező hanti és manysi településekről. A szibériai múzeumok anyaga nem került be a nemzetközi tudományos vérkeringésbe, széles körben nem vált ismertté, csak azon szerencsések ismerhették meg, akik eljutottak Szibéria távoli vidékeire. Ezt a hiányt igyekszik pótolni a Tomszki Helytörténeti Múzeum 2003-ban megjelent katalógusa és CD-je. Az előbbi a múzeum 1926–1927. évekbeli, a Vah folyó partján végzett gyűjtésének anyagát, az utóbbi ezt, illetve a későbbi hanti gyűjtések teljes tárgye gyűjtését publikálja.

A Vah folyó menti hantik néprajzi kollekcójának Satyilov által gyűjtött anyagát ismertető könyvkatalógus Magyarországon könyvritkaságnak számít, hiszen a mindössze ezer példányban megjelent műből alig egy-kettő jutott el hazánkba.

A könyv három nagy egységből áll:

- a Vah menti hantik múltjának, jelenének és jövőjének összefoglaló néprajzi ismertetéséből (N. A. Tucskova);
- M. B. Satyilov 1926-os Vah menti expedíciójának leírásából (A. G. Tucskov);
- M. B. Satyilov 1926–1927-ben a Vah mentén gyűjtött tárgyainak katalógusából (N. A. Tucskova).

A Vah folyó mellett élő hantik néprajzi, történeti ismertetése egészen a 15. századig nyúlik vissza. Ekkor jelentek meg ugyanis ezen a vidéken az Ob folyó mellől idevándorolva az első hanti telepések. Előttük, mint a könyvből is kiderül, szőlőkupok és nyenyecék éltek ezen a tájon. A szerző, Natalja Tucskova egybegyűjti azokat a tényeket, melyek a Vah folyó eredetileg szamojéd származású őslakóiról tanúskodnak, majd a vaszjugáni-vahi nyelvjárásba tartozó hantik megjelenését, etnikai történetét ismerteti röviden. Írását nemcsak hitelesebbé, de érdekesebbé is teszi, hogy idevágó régi hanti legendákkal egészíti ki a történelmi adatokat. Az Arany Horda eleste után – akárcsak Szibéria más része – ez a terület is Oroszország fennhatósága alá került. A 16. században cári parancsra a Vah vidéke a hanti Alacsev család tulajdonába ment át, hálaából a szibériai földek Oroszországhoz csatolásában nyújtott elévülhetetlen érdemeikért. Az első orosz telepések a 17. században jelentek meg a folyón, akiket Tucskova szerint eleinte felsőbbrendű lényeknek tekintettek a hantik. Adatai szerint például az első orosz ház helyét hosszú ideig szent helynek tartották, és kultikus tisztelettel övezték. A század második felében megjelentek az első orosz kereskedők is, akik – akárcsak a későbbi századokban – elsősorban prémkereskedelemmel foglalkoztak. Az oroszok első állandó telepeit a misszionáriusok hozták létre a 18. század elején. Ők voltak és maradtak hosszú ideig az orosz származású emberek közül az egyedüliek, akik folyamatosan itt éltek. Az Északnyugat-Szibériában megjelent oroszok többsége egészen a 19. századig csak átutazó volt e tájon.

A több alfejezetből álló első részben szó esik a vahi hantik lokális csoportjairól, nyelvjárásuk sajátosságairól, az oroszok előtti lakosság demográfiai adatairól és családneveiről. A szerző, aki maga is többször végzett terepkutatást ezen a tájon, kiválóan ismeri a vidékre vonatkozó teljes körű szakirodalmat, így a vahi hantik gazdaságáról összeállított összefoglalója nagy precizitással mutatja be az egyes évszakra jellemző munkafolyamatokat, az ehhez használt munkaeszközöket, természeti feltételeket. Így például megtudhatjuk, hogy a Vah menti hantik december végén a Larjak településen megrendezett vásárra sereglettek össze, ahol eladták az értékes prémeket, befizették a *jaszakot*, azaz a prémadót, elszámoltak a hitelbe kapott árukkal, és újakat vásároltak. A nagy hidegek beköszöntével átmenetileg felhagytak az október–november óta folyó vadászattal, és vendégségbe mentek egymáshoz. Ezek a vendégeskedések több hétig tartottak, és a vadászatot csak februárban folytatták. A szerző a vadászaton, halászaton kívül ismerteti a réntartást és a kézművességet is. Illusztrációs anyagként archív, illetve mai fényképeket is közöl, és bemutatja a Vah folyó mentén élő őslakók *tamgáit*, azaz tulajdonjeleit. Az ízlésesen megszerkesztett könyvben fekete színnel nyomtatták a szerző írását, és barnával az illusztrációs anyagot, a dokumentum-, illetve folklórszöveget.

Ezt a részt követi a közlekedési eszközök, a településtípusok, a lakó- és gazdasági épületek pontos, tömör ismertetése, melyeket archív fotókkal illusztrál, és pontosan közli orosz és hanti nyelven az 1926-ban létező Vah menti hanti települések nevét. Akárcsak az előző alfejezetek esetében, a szerző a viselet ismertetése során is megadja orosz és hanti nyelven is az egyes darabok nevét. A *malica* rénszarvasprémből készült, szőrével befelé hordott férfi- és női bunda, a *kumist* ezzel szemben szőrével kifelé viselték. De megtudhatunk a fejezetből a női és férfiingekről, -alsóneműkről és -lábbelikről is fontos részleteket.

A hantik anyagi kultúrájának bemutatása a háztartási edények és az ételek, étkezési szokások ismertetésével zárul. A Vah menti hantik – csakúgy, mint ezen nép többi et-

nikai csoportja – edényeik, tárolóeszközeik nagy részét fából, nyírkéregből vagy háncsból készítették, és stilizált állat- és növénymotívumokkal díszítették őket. A 19. században a hús- és halételeket már rézbográcsokban főzték, és nyírkéreg tálcákon szolgálták fel. Nyersen csak a frissen fogott halat fogyasztották; a belsőségektől megtisztított, megnyúzott halat vékony szeletekre vágták, és sótlanul ették meg. Halbórból, bélből és csontokból halenyvet készítettek. A húsfogyasztás nem volt rendszeres, csak sikeres vadászat esetén ettek jávorszarvas-, vadrén-, medve-, mókus-, nyúl- és vízimadárhúst. Ezen állatok húsát nyersen, főzve, sütve, füstölve, szárítva egyaránt fogyasztották.

A családi ünnepek, szertartások közül a katalógus csak az esküvőt és a temetést ismerteti, de nem tér ki a születéssel kapcsolatos szertartásokra vagy a fiúk első vadászatát megelőző állatáldozatokra. A Vah menti hantiknál a 19. században a szülők döntöttek arról, kihez adják lányukat feleségül, illetve kit vehet el a fiuk. A választásnál a fiatalok anyagi helyzetén túl fontos szempont volt az egészségi állapotuk is. A menyasszonyért a vőlegény váltságot fizetett, ami általában értékes prémekből, halból, csónakból, munkaeszközökből állt. A hozományba viseletdarabok, kidolgozott prémekek, szán tartoztak. Az esküvői szertartás három fő szakaszból állt, többszöri lánykérésből, háromnapos lakodalomból és az ifjú asszony átköltözéséhez kapcsolódó szertartásokból.

A vahi hantik a lehető leghamarabb temették el halottaikat, akiket a mindennap használt ruhájukban, legfontosabb munkaeszközeikkel együtt tettek az egy törzsből kivájt koporsóba. Akárcsak a többi hanti csoportnál, itt is ismert volt az a szertartás, melynek segítségével kiderítették, mi okozta az illető halálát. A temető nem más, mint a holtak falva, ahol a sír fölé kis házféleséget emeltek. Családfő halála esetén a tisztségét átvevő férfi ló- vagy rénszarvasáldozatot tartott a sírnál. A halott tiszteletére három éven keresztül évi két-három alkalommal emlékünnepet rendeztek, mert hitük szerint ez idő alatt az elhunyt lelke még hazajárhatott, és árthatott az élőknek.

Ezután tér át Tucskova a hantik ősi hitvilágának bemutatására. A világ teremtéséről szóló mítosz itt is barna színnel emelkedik ki az általános szövegből. Két szereplője van, Torum isten és a vízimadár, mely az isten parancsára felhossa a világóceán aljáról a földet. A szerző röviden ismerteti, hogyan képzeltek el a hantik a világot, a napot, a csillagokat, bemutatja az istenek panteonját, melyek között az egyik legfontosabb a gyermekáldást adó istennő, Pugosz-lung volt. A katalógusban olvasható hanti adatközlés szerint az istennő szemmel láthatatlan gyermekeket ringat a házában, akiket naponta az első napsugárral enged le a földre. Ahová a nap sugara elsőként esik, ott születik azon a napon gyermek, hanti vagy akár orosz. Az istenek után a vizekben és az erdőkben élő szellemeket, majd a hantik lélekhitét mutatja be. Az alfejezet külön érdeme, hogy egy táblázatból megtudhatjuk, milyen kultikus helyek voltak a Vah folyó mentén a 19–20. században, mi volt a hanti elnevezésük, hol álltak, és milyen célból, milyen isteneknek áldoztak ott. Az anyagot értékes fénykép-illusztráció egészíti ki. A hitvilágról szóló rész a hantik megkeresztelésének néhol tragikus történetével zárul.

A katalógus bevezető tanulmánya nem megy el szó nélkül a 20. század történelmi eseményei mellett sem. Bemutatja, hogy jöttek létre felső rendeleltre az első vadász- és halászszövetkezetek, mikor jelentek meg a geológusok ezen a tájon. 1960-ban kezdődött meg a kőolaj-kitermelés a vidéken, aminek hatására gyökerestől megváltozott az itt élő őslakók élete. Hatalmas olajvárosok nőttek ki a hajdani vadászterületeken, az őslakosok pedig kisebbségbe kerültek a betelepült vegyes, főleg orosz lakossággal szemben.

Ezt szemlélteti az a szerző által közölt 2002-es táblázat is, melyben a Vah folyó menti települések hanti lakosságát veszi számba. Az adatok szerint mindössze 1056 hanti nemzetiségű ember él itt. A bevezető tanulmány azon oroszországi néprajzi művek felsorolásával zárul, melyek az adott terület vizsgálatával foglalkoztak.

A katalógus második tanulmánya Mihail Bonifatyevics Satyilov, a Szibéria autonómiájáért küzdő politikus, majd kutató életútját, nézeteinek politikai hátterét és későbbi tragikus következményeit ismerteti. Mint az írásból kiderül, Satyilov 1922 és 1933 között a Tomszki Helytörténeti Múzeum igazgatója volt. Neki köszönhető, hogy a múzeum igen rövid idő alatt független, költségvetéssel rendelkező intézménnyé válhatott. Az 1926-os, Vah menti expedícióját, melynek tárgyananyagát a katalógus ismerteti, 1924-es, Narim vidéki kutatóútja előzte meg. Ennek során 118 tárgyat gyűjtött a vidék szőlőkup lakosságától. Satyilov – bármennyire is szerette volna – több alkalommal nem járt a vidék őslakosai között, ezért figyelmét 1933-as letartóztatásáig a szibériai orosz parasztok életformája, archaikus folklórja és népművészete felé irányította. A tanulmány a továbbiakban Satyilov Vah menti expedíciójának előzményeit, célkitűzéseit és eredményeit ismerteti. A négy hónapra tervezett expedíció három főből állt, magából Satyilovból, aki a gazdasági-néprajzi kutatásokért volt felelős, egy statisztikusból és egy tolmácsból. Azt az utasítást kapták, hogy derítsék fel a Vah menti terület szociális-gazdasági állapotát, és határozzák meg gazdasági fejlesztésének leghatékonyabb módját, figyelembe véve a vidék természeti és etnikai sajátosságait. Satyilov az őslakosok hagyományos kultúráját, nyelvi és embertani sajátosságait kívánta tanulmányozni. Útjuk során körülbelül 1500 kilométert tettek meg, negyven települést látogattak végig. A gazdaság, a társadalom és a hitvilág kérdéseivel egyaránt foglalkoztak, és pontosan feljegyezték az egyes háztartások teljes inventáriumát. Legértékesebbek talán a Vah menti hantik törzsi-nemzetségi szerkezetére és jogszokásaira vonatkozó adataik, mivel előttük erre vonatkozó adatokat alig gyűjtöttek. Emellett több mint harminc mesét, mítoszt, epikus töredéket jegyeztek fel, melyek egy részét az ismertetett katalógusban publikálták. Az expedíció igen fontos eredménye volt az is, hogy 108 hanti tárggyal és 74 fényképpel bővült a Tomszki Helytörténeti Múzeum gyűjteménye. A fejezet Satyilov néprajzi bibliográfiájával, élete utolsó éveinek ismertetésével zárul. A fejezet a tudósról és családjáról közölt fényképekkel, illetve személyes dokumentumaival egészül ki.

A katalógus harmadik fejezete magából a tárgykatalógusból áll, mely földrajzi rendszerezésben mutatja be a Satyilov által gyűjtött tárgyakat. Az egyes települések hanti és orosz nevét itt is feltüntetik. A szokásos leltári szám, név, anyag, méretek és tárgyleírás mellett a tárgyak használatára vonatkozó adatok szerepelnek a katalógusban. Ezekhez kiegészítő információkat is olvashatunk Satyilov *Vahi osztjások* című, 1929-ben megjelent könyvéből, melyeket a tárgyak mellett elhelyezve idéz a katalógus összeállítója, Natalja Tucskova. Amennyiben az adott tárgy már más kiadványokban is szerepelt, annak pontos bibliográfiai adatait is feltünteti. Egy-egy tárgyról szükség szerint több fénykép készült. A katalógus végén a Satyilov-gyűjtemény elveszett, tönkrement tárgyait sorolja fel.

Az egész kiadványt az igényes kivitelezés, tudományos megbízhatóság, rendkívül precíz dokumentáció és jó használhatóság jellemzi.

A könyvvel csaknem egy időben, 2003-ban jelent meg CD-n a Tomszki Helytörténeti Múzeum teljes hanti gyűjteményének katalógusa is, *Katalog hantijszkoj kollekcii TOKM*

(A Tomszki Helytörténeti Múzeum hanti katalógusa) címen. A 371 darabból álló tárgyegyüttes elsősorban a vaszjugani–vahi régióból származik. Csak elenyésző számban található benne más területek, például a Jujan, az Agan, a Tremjukan, a Kazim és a Nazim folyók mentén élő hanti csoportok tárgyai. A katalógusban három darab manysi tárgy is szerepel, melyeket a Ljapin folyó vidékéről gyűjtöttek a múzeum munkatársai.

A CD-n a különböző korokban gyűjtött tárgyak tematikus elrendezésben szerepelnek. A legkorábbi gyűjtés a könyv kapcsán már ismertetett M. B. Satyilov nevéhez kapcsolódik, a legújabbakat V. M. Kulemzin és N. V. Lukina gyűjtötte a 20. század második felétől csaknem napjainkig.

A tárgyakat huszonhárom tematikus csoportba sorolták, mint például vadászat, halászat, gyűjtögetés, réntartás, közlekedési eszközök, ház körüli tárgyak, népi építészet, épületmodellek, élelem tárolására, felszolgálására szolgáló edények és egyéb tárolóedények, viselet, ékszerek, hangszerek, sport, játékok és a hitvilágukhoz tartozó tárgyak. Rákeresve egy tárgycsoportra, megkapjuk az idetartozó összes tárgy felsorolását, leltári számmal és egy kis nézőképpel együtt. Ha ezen belül egy konkrét tárgy érdekelt minket, arra rákattintva megjelenik a tárgy nagyméretű képe és az összes rá vonatkozó adat, azaz helyi név, leírás, méretek, anyag, állapot és a tárgy gyűjtésére, használatára vonatkozó adatok.

A CD-n linkkapcsolaton keresztül nemcsak egy adott tárgyra lehet rákeresni, hanem a gyűjtők nevére is. Ebben az egységben ábécérendben tüntették fel az egyes gyűjtőket, illetve a múzeumnak műtárgyat ajándékozók nevét, a gyűjtési helyszínek és a pontos időpontok megjelölésével. A CD kiváló minőségű, szakmailag korrekt és nem utolsósorban logikusan felépített, jól használható katalógusa a Tomszki Helytörténeti Múzeum hanti gyűjteményének.

Csak azt kívánhatjuk magunknak és az oroszországi kollégáknak, hogy minél több népcsoportról, gyűjteményről, tárgyegyüttesről jelenjen meg ilyen tudományos igényességgel megszerkesztett, kiváló katalógus, mint a vahi–vaszjugáni hantikról fent ismertetett könyv és a teljes hanti tárgyegyüttest bemutató CD.